

Level 9

HET BIJBELSE SCHEPPINGSVERHAAL EN DE NATUURWETENSCHAP

~~Wij zijn in het vorige artikel tot de konklusie gekomen, dat er in feite~~ Wat betreft de bijbelse scheppingsgeschiedenis, ~~geen tegenstelling kan bestaan tussen geloof en natuurwetenschap, omdat de bijbel niet de bedoeling heeft ons natuurwetenschappelijke feiten te leren.~~

Maar nu doet zich als vanzelfsprekend de vraag voor, hoe wij dit eerste bijbelhoofdstuk dan hebben te zien, en welke betekenis zij in deze tijd nog voor ons heeft. Hierbij komt dus opnieuw het punt interpretatie aan de orde, m.a.w. een menselijke, gebrekkige benadering van de bijbel, zoals ook de opvatting van een schepping in 6 x 24 uur een menselijke interpretatie van het eerste bijbelhoofdstuk was.

Wanneer we in het volgende een eigen visie geven op het scheppingsverhaal, is dit dan ook steeds in het besef dat zij geenszins alleenrecht van bestaan heeft. Ons streven is echter steeds aan de bedoeling van het bijbelwoord zoveel mogelijk recht te doen, zonder daarbij bepaalde natuurwetenschappelijke gegevens, natuurwetenschappelijke feiten te willen wegcritiseren. Want, zoals reeds eerder opgemerkt, de bijbel, God vraagt nooit van ons feiten te loochenen of te negeren.

De bijbel opent met de machtige woorden: "In den beginne schiep God de hemel en de aarde." Het eerste wat wij lezen is dus de prediking van God over Zijn soeverein recht op het leven der mensen. Hierin liggen ontzaglijke konsekwenties voor het leven van elk krea-tuur besloten. God is begonnen met ons, Israels God, die de Kerk als de Vader van ~~van~~ Jezus Christus belijdt, is met ons begonnen. God is niet alleen ~~de~~gene, die handelend optreedt in de geschiedenis van Israel om zo „alle geslachten der aarde te zegenen" en naar Zijn uiteindelijk Doel te leiden, maar Hij is ook de Schepper der wereld, om daarin de mensen, als Zijn kinderen, te doen wonen, om hen, met wie God omgang en gemeenschap hebben wil, te leiden naar Zijn Einddoel.

Het is geen geschiedschrijving, waarmee we hier te doen hebben, maar profetie, getuigenis van het geloof. De schepping is „kiene historische Geschiede", d.w.z. „sie entzieht sich aller historischen Beobachtung und Berichterstattung"). We krijgen geen notulen te lezen, hoe het scheppingsgebeuren zich precies van moment tot moment voltrokken heeft, maar de prediking, dat de God, die Israel heeft uitverkoren, geroepen, verlost en geleid, gestraft als dit

nodig was, maar toch telkens weer opnieuw verlost als Zijn volk, niet alleen de God van Israel is, maar ook de Schepper van alles wat buiten Hem bestaat.

De bijbel eindigt met het majestieuze boek der Openbaring, waarin ons in beeldende vorm een blik wordt gegund in de toekomst. Openbaring is beeldspraak. Niemand van u zal geneigd zijn haar inhoud volkomen letterlijk te nemen.

Als Christus tijdens Zijn rondwandelingen op aarde de scharen toespreekt, die Hem volgen, dan is dat vrijwel steeds in de vorm van gelijkenissen, in de vorm van beeldspraak. Hij spreekt zo, dat het publiek Hem zal kunnen verstaan. Hij gebruikt geen wetenschappelijke voorbeelden om Zijn bedoelingen te verduidelijken, maar past zich zo dicht mogelijk aan bij het alledaagse leven. Geen beter preek over de liefde van God dan de gelijkenis van de verloren zoon; geen duidelijker voorbeeld van naastenliefde dan het verhaal van de barmhartige Samaritaan.

De bijbel begint met het scheppingsverhaal. Niemand was er bij toen de schepping plaats vond. Wat de bijbel over de schepping zegt, is openbaring van God. Is er een wezenlijk verschil tussen het spreken van God tot de mens wanneer dat is door de persoon van Christus, of door middel van de inspiratie van het Genesisverhaal aan de bijbelschrijver? Ook in het scheppingsverhaal gaat het om de principiële waarheden die voor het geloofsleven van de mens van belang zijn, niet om een stuk natuurwetenschap. Daarom wordt wat

gezegd wordt gezegd in een eenvoudige, voor de mens bevattelijke vorm.

Het scheppingverhaal is een prediking; een konklusie vanuit het geloof. Geen op verstandelijke konklusies berustende overtuiging, dat er wel „wat” moet zijn, een „wat”. dat men dan God, schepper, voorzienigheid noemt, zoals in het primitieve, en moderne, heidendom. Zo echter maakt de mens voor zichzelf een schepper. In de bijbel gaat het niet om een zo zelf gekonstrueerd godsbeeld. Het is niet zo, dat ook de oude bijbelschrijvers, op grond van hun natuurbeschouwingen tot de overtuiging kwamen, dat er wel „wat” moest zijn en toen als vanzelfsprekend hun verhaal met deze God en Schepper zijn begonnen. **Integendeel!** Zij zijn niet begonnen, maar het is juist **God, die begonnen is.** God is in de bijbel allereerst de Handelende. Hiervan getuigen ook de bijbelschrijvers. Zij zijn geen filosofen, die hun opinies over het ontstaan der wereld te boek hebben willen stellen, doch zij geven slechts een getuigenis, „zo heeft God ons aangesproken, dit hebben wij gehoord, beleefd, ervaren”. Om dit alles voor de mens bevattelijk te maken, is het in een antropomorfistische voorstellingswijze gegoten. Duidelijk is dit bijvoorbeeld vooral in Genesis 2:2v. als gesproken wordt over het rusten van God; er mag niet uit worden afgeleid, dat God zich moest inspannen om de wereld te scheppen.

Zo gezien is het ook helemaal niet zo vanzelfsprekend, dat de eerste hoofdstukken van de bijbel aan de schepping zijn gewijd. Want immers: de geschiedenis der schepping, zoals wij die vinden in Genesis 1 en 2 mag alleen worden ver-

staan vanuit de heilsgeschiedenis dat betekent dus: vanuit Jezus Christus, omdat de hele bijbel profeterend spreekt, afschaduwend van Jezus Christus, ook wanneer hij spreekt van de Schepper, de schepping en het schepsel. De bijbel is één geheel. De scheppingsgeschiedenis is niets anders dan terugwaarts gerichte profetie van de heilsgeschiedenis. Ook dit bijbelgedeelte hebben we daarom te zien vanuit Christus. In Christus leren we het subject van de schepping kennen. Jezus Christus is de enige sleutel, die het geheimenis der schepping voor ons kan ontsluiten. Het geloof in Hem voert altijd tot een actief scheppingsgeloof. Het is vooral de verdienste van Karl Barth op deze zijde van de schepping duidelijker de aandacht te hebben gevestigd. Door Christus wordt het geloof in God als de Schepper van hemel en aarde levend, en in genade erkend. Alleen door een levend geloof, door Jezus Christus in ons verwekt, wordt de geweldige betekenis van de schepping gezien en beleefd.

IN HET BEGIN SCHIEP GOD

In het begin. Wanneer was dat? Ongeveer vier duizend jaar voor de geboorte van Christus? Vele miljoenen jaren eerder nog? Daarop geeft de bijbelschrijver ons geen antwoord. Hij is geen notulen-schrijver, maar een profet, een geloofsgetuige. Hij beschrijft niet de zuiver historische gang van het scheppingsgebeuren, alsof hij er zelf bij was geweest. Hij geeft geen jaartallenboek. Hij geeft ons een getuigenis van de grote liefde van God. God maakt een begin, de eerste „steen” voor de geschie-

denis van het genade-verbond wordt gelegd.

... schiep God...

De bijbel zegt ons dat de wereld een begin heeft. Alleen God is eeuwig. Al het andere is creatuur, schepping, door God in en met de tijd in het aanzijn geroepen. Al wat op ons zo 'n diepe indruk kan maken, deelt in deze creatuurlijkheid. „God schiep...”, tegenover Zijn universele Scheppersmacht worden alle dingen in hun pure creatuurlijkheid onthuld. De angst, die de natuur met haar diepten kan oproepen, wordt overkoepeled door de heerlijkheid van de Schepper.

In de filosofie van Plato en Aristoteles wordt er van uit gegaan dat de wereld eeuwig is, van een begin kan bij hen geen sprake zijn. Ook in vele meer of minder primitieve godsdiensten is er van alle eeuwigheid af aan „iets”, een oerruimte, oer-elementen, de chaos of wat ook.

In de Germaanse scheppingsmythe wordt gesproken over een oertijd, waarin er een lege ruimte bestond, Ginnungagap genoemd. Boven deze ruimte ontmoetten elkaar de vonken van Muspelheim en de kille nevels van Niflheim, uit wier aanraking de reus Ymir ontstond. De goden Odin, Vilje en Ve doodden Ymir en maakten uit zijn lichaam de aarde, terwijl zij uit een paar bomen, die zij langs het strand vonden, de eerste twee mensen vormden.

In het Babylonische scheppingsverhaal bestond er in het begin niets anders dan een vloeibare massa: de chaos, waarin zich twee monsters bevonden, een mannelijke en een vrouwelijke, Apsoe en Tiamat. Uit deze twee monsters komen

de goden voort. Hier is er dus eerst de chaos en daarna komen pas de goden, die bijgevolg ook een „begin” hebben. De goden willen nu uit de chaos een kosmos maken, dus de wereld scheppen. Apsoe en Tiamat verzetten zich hiertegen. Er ontstaat een geweldige strijd tussen de beide monsters en de eerste goden; de laatsten kunnen echter de overwinning niet behalen. Daarop biedt Mardoek, één der goden, aan het monster Tiamat te verslaan, op voorwaarde dat hij na zijn overwinning tot oppergod verheven wordt. Men accepteert zijn voorstel. Mardoek verslaat Tiamat en slijt haar in twee stukken. Uit het ene deel maakt hij de hemel, uit het andere de aarde, welke hij daarna van planten, dieren en mensen voorziet.

In de oud-Griekse godsdienst was er de eeuwigheid van Ga of Gaia, Moeder Aarde. Uit haar komt alle leven en alle leven keert ook weer tot haar terug. De vruchtbaarheid komt van Vader Hemel, die met Moeder Aarde in een „heilighuwelijk” treedt. Uit dit huwelijk wordt alle vruchtbaarheid geboren.

Het Shinto, de volksgodsdienst van Japan, leert, dat de hemel en de aarde in het begin niet gescheiden waren. De aardse en hemelse elementen vormden samen een chaotische massa, vergelijkbaar met een ei. Hiervan werd het heldere zuivere gedeelte fijn over de ruimte verdeeld en vormde zo de hemel. Het zwaardere en grovere deel bezonk en werd tot de aarde. Tussen hemel en aarde werden hierna de gode geschapen. Uit het huwelijk van twee van deze goden ontspruiten in de oceaan de eilanden van de

Japanse archipel, alsmede ook nog verschillende andere goden.

Tegenover deze op velerlei plaatsen voorkomende voorstelling nu, van de schepping als een bepaalde vormgeving van een aanwezige materie of van evolutie of transformatie van iets dat er al was voor dat God of de goden er waren, stelt de bijbel nu de eeuwigheid van God. God is de *prima causa*, de eerste oorzaak van Wie alles afkomstig is. Hij verwerpt deze gedachte aan een ongeordende stof, die altoos heeft bestaan, en spreekt van God, die al het „niet zijnde tot aanzijn roept”³), die de Schepper is van alles wat er buiten Hem bestaat. Hemel en aarde worden hier niet uit God geboren. In dat geval zouden zij een goddelijk karakter bezitten of althans een goddelijke kern. Neen: zij worden door God in wording geroepen. God alleen is God, al het andere is slechts kreauur. Daarom laat God de auteur van het Genesisverhaal de uitspraak van vers 1 aan vers 2 doen voorafgaan.

„ de hemel en de aarde”

De hemel is het gebied van God, de Hoge en de Verhevene⁴), onzichtbaar en onbereikbaar voor de mens, ten teken, dat God gans anders is. De aarde is eveneens gebied van God, maar wordt door Hem beschikbaar gesteld als woonplaats voor de mens, wordt voor de mens geschapen. Hemel en aarde, boven en beneden, de woonplaats van God en van de mens, zij zijn beide geschapen. „Ik ben de eerste, ook ben Ik de laatste; ook heeft mijn hand de aarde gegrondvest en mijn rechterhand heeft de hemelen uitgebreid”⁴). Hemel en aarde, twee verschillende dingen, als teken van het abso-

lute verschil tussen God en de mens, maar beide staande op dezelfde noemer: creatuur, dus toch ook een zekere eenheid als beeld van de genadige verbondenheid tussen God en de mensen.

„De aarde nu was woest en ledig, de duisternis lag op de vloed, en de Geest Gods zweefde over de wateren.”

Over dit vers, Genesis 1:2, zijn door de theologen al heel wat gevechten gevoerd. We zullen ons hierin niet mengen, doch slechts enkele opmerkingen over deze tekst maken. De aarde wordt hier getekend als een chaos, woest, leeg en in volkomen duisternis gehuld, zonder toekomst. Er zijn allerlei krachten aan het werk, die een leven van dier en mens onmogelijk maken. En daarboven zwevend de Geest van God, als een vogel die zich wil neerzetten om te broeden, maar nergens een rustpunt kan vinden.

De betekenis van dit gedeelte kan mogelijk zijn een beschrijving van de aarde, zoals die er uit zou zien als zij niet werd in stand gehouden door de genade en trouw van God, de Schepper. Zonder het scheppende en in stand houdende werk van God, de Vader, zou de aarde worden tot een vormeloos en hopeeloos geheel, waarmee zelfs de Geest van God niets meer weet aan te vangen. Zo zou de wereld zijn als God zijn bemoeienis met haar zou beëindigen. Von Rad⁵) spreekt in dit verband van een „Möglichkeit, die immer gegeben ist“). Opvallend is hierbij, dat inzake sommige plaatsen, als bijv. Job 26: 7, 12v, vrijwel niet vast te stellen is, of gesproken wordt over Gods doen bij de schepping, dan wel over de voortdurende werkzaam-

heid van God. Ook dit hangt samen met het feit, dat als God, die bij de schepping de aarde bewoonbaar gemaakt heeft, niet bij voortduur de machten, die het leven onmogelijk maken, zou bedwingen, de aarde opnieuw tot complete chaos zou terugvallen. Doch door Christus is dit geen werkelijkheid geworden. Door de mens zou zij geworden zijn tot een chaos, los van God. Maar Christus heeft de scheppingsbedervende, woestheid- en duisternis-stichtende machten overwonnen. Door Hem gaat de schepping nu een grote toekomst tegemoet. Hij zal de heilsgeschiedenis van God met mens en wereld, welke bij de schepping begon, ook voltooiën⁷). Dat God eenmaal Zijn Woord heeft gesproken over de „woestheid en ledigheid” is ons een garantie, dat die „woestheid en ledigheid” nimmer zal terugkeren.

„En God zeide”

Hier begint God met het in aanzijn roepen van een andere werkelijkheid, van een geschapen werkelijkheid, naast Zijn eeuwige Werkelijkheid. Nog is Hij alleen. Doch sprekende brengt Hij nu een andere werkelijkheid tot stand. De zichtbare en onzichtbare dingen worden opgeroepen. Zij worden opgeroepen zonder dat zij er waren en zij zijn er. God „sprak en het was er, Hij gebod en het stond er“). Hier begint het spreken van God, dat aan de hele verdere geschiedenis richting zal geven en deze naar de Toekomst zal leiden. „In den beginne was het Woord en het Woord was bij God en het Woord was God. Dit was in den beginne bij God. Alle dingen zijn door het Woord geworden en zonder dit is geen ding geworden, dat geworden is“). Het orde-scheppende, richting-

gevende en naar het Doel-leidende Woord van God staat voor ons in Jezus Christus, die het Woord is. Hij kwam „tot het Zijne”¹⁰) in een wereld die door Hem geworden is¹¹). De wereld is geschapen door het Woord. Dat Woord is Jezus Christus. Daarom ook is de wereld en wij met haar, Zijn eigendom.

„Er zij licht; en er was licht”.

Wat hier opvalt is, dat reeds van licht gesproken wordt lang voordat verhaald wordt van de schepping der hemellichamen en lichtdragers. Is dit toeval? Het dunkt mij van niet. Het is bekend, dat in vele primitieve godsdiensten zon, maan en sterren als goden worden aanbeden. Zij zijn goddelijke helden, die al strijdende de macht van de duisternis verslaan, brengers van vruchtbaarheid.

In die Oud-Egyptische godsdienst werd het leven beheerst door twee hoofgoden, Re en Osiris, door twee goddelijke krachten: het licht van de zon en het water van de Nijl. Re, het zonnekind, zou gezeten in een lotusbloem, uit het oerwater zijn opgedoken.

Ook in Peru was er een sterk ontwikkelde zonnecultus. De hoogste godheid der Inca's was Inti, de zon. De ligging der dorpen was bij voorkeur naar de zon georiënteerd. Op vele plaatsen stonden zonnepels. Het grootste feest was het zonne-feest, dat gevierd werd bij de zonnewende. Men geloofde dat de ziel van de vorst na de dood naar de zon ging.

In het Shinto verlenen de twee goden, die de wereld schiepen, de heerschappij over deze wereld aan hun beste kind, de zonnegodin Amaterasu.

Het Manichaeïsme, tot de aanhangers waarvan ook Augustinus een tijd

lang behoorde, voor zijn overgang naar het christendom, leerde de ongeschapenheid van „substanties”, twee „naturen,” het Licht en de Duisternis, waarvan het Licht door haar kwaliteit superieur was.

En in onze tijd? De overtuigde zonneaanbidding is verdwenen. Maar ge kunt nog zeer goed begrijpen, dat de mensen het vroeger wel deden. Statistische onderzoekingen hebben vastgesteld dat bij slecht weer, ja reeds bij de aankondiging daarvan, het aantal ruzies en ongelukken toeneemt. Bij donker weer staan de gezichten somber en moe, het leven mist veel van zijn fleurigheid. De mensen ook uit onze tijd, snakken naar de zon en naar zachte lucht. Ze willen hun dikke jas kwijt en er luchtig bij lopen. Wij twintigste eeuwers aanbidden de zon wel niet, maar de zon en de warme lucht fleuren ons toch zowel uiterlijk als innerlijk geducht op, terwijl de bijbel eigenlijk nog maar weinig met ons weet te beginnen.

Wat stelt Genesis 1 hier nu tegen over? De prediking dat zon, maan, sterren en planeten niets goddelijks aan zich hebben, maar met al het andere slechts tot een geschapen realiteit behoren. Ja zelfs dat, als God dat wil, er ook licht kan zijn zonder al deze hemellichamen. Zon, maan en sterren hebben een taak te vervullen in onze wereld, maar geen onmisbare¹²). Zij dienen mede als getuigenis van het wezen van de Schepper, als heenwijzing naar Hem, die dit alles schiep, en die in de persoon van Christus zich midden in de duisternis van het mensdom begaf, tot een „licht tot openbaring voor de heidenen en heerlijkheid voor uw volk Israel”¹³).

„En God zag, dat het licht goed was . . .”

Het licht is goed in Gods ogen. Niet omdat het zoveel nuttige eigenschappen bezit, maar omdat Hij er iets in terug vindt van Zijn eigen wezen. Zoals ook bij ons mensen een goed werkstuk altijd iets weergeeft van de geest van de maker en wij juist als ons beste werk dat beschouwen, waarin wij onszelf het meeste terugvinden, zo ook kan hier gezegd worden, dat het licht goed is. Want het is een weerspiegeling van het Licht, dat de duistere macht van de zonde zal doen verdwijnen. Daarom is het licht goed.

„ . . . en God maakte scheiding tussen het licht en de duisternis.”

Naast het licht ontmoeten we nu ook de duisternis. Maar er wordt niet gezegd, dat God de duisternis schept, evenals het licht. Integendeel! God scheidt juist de duisternis van het licht. Die twee horen niet bijeen. Het licht is goed, de duisternis niet. Zij worden uiteen gehaald, zoals door het Kruis de duisternis der anti-goddelijke machten wordt opzij geschoven door het Licht der wereld.

Het is God, die licht en duisternis scheidt. Dit zegt ons tevens dat Hij ook macht heeft over de duisternis, over de duistere machten, hoe sterk die ook mogen lijken. Dit weten kan de gelovige blij maken, moet hem blij maken. Iedereen leest de tekst: „Vreest niet, geloof alleen!” Dan knikt men eens van ja en . . . gaat weer door met vrezen en twijfelen. Het is langzaam maar zeker bijna normaal geworden, dat bij moeite en tegenslag het geloof het ontgelden moet. De duisternis is ook zo sterk. Vroeger, ja vroeger, toen was het geloof er om ber-

gen te verzetten en om er muren mee over te springen. Maar dat was vroeger, toen onze jaartelling pas begonnen was. Tegenwoordig weet men wel dat bergen verzetten onmogelijk is en over een muur kom je alleen maar met een ladder. Doch „God maakte scheiding tussen het licht en de duisternis”. Hebt dus goede moed. Alle moeite en tegenslag is van tijdelijke aard. Wel kan de duisternis de aarde bedekken, doch „uw licht komt en de heerlijkheid des Heren gaat over u op”¹⁴) en „de Here zal u tot een eeuwig licht zijn”¹⁵).

„En God noemde het licht dag, en de duisternis noemde Hij nacht.”

Het licht wordt door God dag genoemd. Wij mogen hier aan het woord „dag” geen bepaalde vaste tijdseenheid verbinden, noch die van twaalf uur, noch die van „vele miljoenen jaren.” Ook voordat de lichten waren gesteld, werd reeds gesproken van dag en nacht. Blijkt hieruit niet te meer, dat de schrijver niet aan dagen in de letterlijke zin heeft gedacht? Het woord „dag” wordt door hem op een weinig exacte wijze gebruikt. Eerst duidt het een periode aan dat het licht is, vervolgens een etmaal. Het heeft geen zin in de scheppingsprediking het woord „dag” op te vatten als een afgemeten periode.

In dit verband is het goed er nog eens weer op te wijzen, dat de scheppingsgeschiedenis **geen historische geschiedenis** is, in de zin die de moderne geschiedeniswetenschap hieraan gewoon is te hechten. Wie historie beschrijft, kan de samenhang duidelijk maken met andere, gelijksoortige historie. De geschiedenis van de schepping echter is voor ons mensen niet begrijpelijk, en evenmin

te vergelijken met andere, gelijksoortige geschiedenis. We hebben hier te maken met het onbegrijpelijke werk van God, dat valt buiten elke wet van analogie en correlatie. Het scheppingsverhaal is als zodanig een praehistorische, een voorhistorische geschiedenis.

God noemde het licht dag en de duisternis nacht. Licht en duisternis krijgen ieder dus hun plaats toegewezen. De dag is de tijdseenheid, die voor ons bestemd is, de tijd om te leven. De dag is de tijd van het licht en het licht is een getuigenis van de goedheid van God. Ergo is dus de tijd om te leven een getuigenis van de goedheid Gods.

De duisternis krijgt ook haar plaats. De nacht is niet de tijd waarin wij leven en werken. De nacht, dat wil dus zeggen de duisternis (chaos, zonde, dood) bedreigt de dag (het goede leven) en maakt haar vol zorg. Maar dat God de duisternis plaats en naam geeft wil zeggen, dat God ook heerschappij heeft over de duisternis. Ook de duisternis bestaat slechts bij de wil van God, maar ze behoort tot Gods „vreemde” werken¹⁶⁾

De nacht mag lang zijn, „de Here is mijn licht en mijn heil, voor wie zou ik vrezen?”¹⁷⁾). God geeft de duisternis haar plaats. Doch slechts tijdelijk. Want Jezus Christus heeft de duisternis overwonnen. Daarom kan er van de nieuwe hemel en de nieuwe aarde ook gezegd

worden „er zal geen nacht meer zijn”¹⁸⁾.

„Toen was het avond geweest en het was morgen geweest: de eerste dag.”

De eerste scheppingsfase is voltooid. Naast de eeuwige Werkelijkheid van God is er nu door Zijn Woord een tweede werkelijkheid, een creatuurlijke, geschapen in die Tijd. Het werd avond en het werd morgen. De dagen nemen hun loop. De heilsgeschiedenis neemt een aanvang.

A. A. Manten.

¹⁾ K. Barth „Die Kirchliche Dogmatik” III, I, 1945, pag. 44, 84 vv.

²⁾ Romeinen 4: 17.

³⁾ Jesaja 57: 15.

⁴⁾ Jesaja 48: 12.

⁵⁾ G. von Rad „Das Alte Testament Deutsch” II², 1953, pag. 38.

⁶⁾ Er moge hier verwezen worden naar teksten als Job 33: 8vv., Psalm 46: 3v., Psalm 93: 3.

⁷⁾ Openbaring 21: 1-8.

⁸⁾ Psalm 33: 9.

⁹⁾ Johannes 1: 1-3

¹⁰⁾ Johannes 1:11.

¹¹⁾ Johannes 1:10.

¹²⁾ Ook op andere plaatsen in de bijbel vinden we de voorstelling, dat de mens de hemellichamen niet nodig heeft om licht te ontvasgen, zie Jesaja 60:19v.; Openbaring 21:23; Openbaring 22:5.

¹³⁾ Lucas 2:32.

¹⁴⁾ Jesaja 60:1-3.

¹⁵⁾ Id. vers 20.

¹⁶⁾ Jesaja 28: 21.

¹⁷⁾ Psalm 27:1.

¹⁸⁾ Openbaring. 22: 5.

Reformatie: (Gereformeerde Theologische Studie.)